

ként írta le Márton László prózaművészetét (Bengi, 192.), jelen regény esetében azonban a történetbonyolítás eluralkodik a poétikai kísérletezés fölött. Olyan érzésünk lehet, mintha a megíródásra kíváncsozó élettörténet, az adatokból és fikcióból született hősök és szerzteágazó gondolatviláguk alakítanák a narrátor útját, nem pedig fordítva, amint azt megszokhattuk. (*Kalligram*)

MOSA DIÁNA

„Pórnépből sose lesz pitykés” – útkeresés a másikhoz

MAJOROS NÓRA: *PITYKE ÉS PRÉM*

A minőségi magyar young adult irodalom lassan duzzadó listáján figyelemre méltó alkotásként látott napvilágot Majoros Nóra *Pityke és prém* című ifjúsági fantasyje, amely a napjaink kamaszirodalmát elárasztó – társadalmi szolidaritásra időnként meglehetősen didaktikus módon ösztönző, referenciálisnak mutatkozó antiautoriter és tabufeltáró (Lovász Andrea: *Felnőtt gyermekirodalom*, Cerkabella, 2015, 197–198.) – problémacentrikus könyveivel szemben egy alternatív birodalom rétegzettségén keresztül vezeti az olvasót a különböző társadalmi réteget, népet és fajt képviselő lakók együttélési kérdéseinek, valamint a felnőtté válás dilemmáinak és szocializációs nehézségeinek végiggondolására. Az imagológiai elemzésre csábító regény négy nép együttélésének problémáit tárja fel úgy, hogy fokozatosan megteremti és konfrontálja az egyes népek önképét (autoimázsát) és a másikról alkotott képét (heteroimázsát) (Csepeli György: *Szociálpszichológia*, Osiris, 2005, 2015, 479.), rámutatva arra a tapasztalatra, hogy „az egymás ellen irányzott népképzeteknek azonos a szerkezetük” (Fried István: *Imagológia – komparatiztika*, Irodalmi Szemle, 2010/4.). A szövegtér fókuszába ezáltal a saját és idegen, otthonosság és másság dichotómiája, egyben szétszalazhatatlan kontaminációja, a sajátban feltárandó idegenség és az idegen elfogadásának problematikája és ezek viszonylagos értelmezhetősége kerül.

A regény helyszínéül Mirinária birodalma és a szomszédos Körkubik-völgy országa szolgál, a cselekmény motorját pedig a birodalmak közti, illetve Mirinária birodalmán belüli határátlépés, valamint a térségben élő népek együttélési feltételeinek megsértése és újragondolási kényszere képezi. Mirinária királyságát különböző lakók népesítik be, akik nem csupán más népcsoportba szerveződnek, hanem eltérő társadalmi rétegek képviselői: az erdőlakó prémesek népcsoportja egy barbár életmódot folytató, civilizálatlan körülmények között élő közösség; a pórok látszólag civilizált környezetben, de mélyszegénységben és a rabságot szimbolizáló csíkos ruhát viselve, szolgasorsban élnek; a pitykések a jómódú gazdag úri réteget képviselik. E három népcsoport felszámolhatatlannak mutatkozó hierarchikus rendszer szerint éli mindennapjait, sőt a birodalom struktúrájának egyik

sarokkövét épp az egyes társadalmi rétegek átjárhatatlansága képezi. E kasztok közül kerülnek ki a regény központi szereplői, akik a cselekmény kezdeti pozíciójában az egyes népek közti szakadékok áthidalhatatlanságának hitében élnek. A pitykés királykisasszony már a regény első lapjain kijelenti, hogy „a pórnépből sose lesz pitykés” (10.), a tömlöcben sínylődő prémes rabok egyike pedig – alárendelt pozícióból tekintve önmagára – kétségbeesetten bizonygatja a pitykés fogvatartóinak, hogy „a prémes is ember!” (18.). A történet keretét a saját népről alkotott önkép és a másikról formált kép konfrontációja alkotja, a cselekmény kibontakozásával pedig e képek árnyalási kísérleteinek, időnként kudarcainak válhatnak tanúivá. A saját és idegen dichotómiáját fokozza a szomszédos, demokratikus vezetésű országban élő körkubikok színre lépése, akik az egymással pattanásig feszülő viszonyban élő mirináriai népek összebékítésére vállalkoznak („Legyen Mirinária mindenkié!” 273.), azonban a fekete bőrű nép kulturális mássága antropológiai idegenséggel is terhelődik, ami a xenofóbia további rétegével súlyosbítja az egymást éppen csak megtűrő népcsoportok egymás mellett élését. Az affektív minőségeket hordozó (Corrina Albrecht: *Idegen*, ford. Ajtony Zsuzsanna = *Imagológia*, Scientia, 2014, 191.) idegenségtapasztalatok tehát faji, kulturális és nyelvi távolságot is magukba foglalnak, ám az ellentétek alapján kirajzolódó történet a faji és nemzeti másságot integráló kulturális idegenség kiemelésével dolgozik leginkább. A regény alapélményeként meghatározható, másikkal szemben érzett idegenség (idegenkedés) a semleges ismeretlentől a viszolygást keltő idegenen át a fenyegető vadidegenség megtapasztalásán keresztül artikulálódik (Tapodi Zsuzsa: *Imagológia: kérdések, módszerek, törekvések = Imagológiai olvasókönyv*, Scientia, 2016, 19).

Az egyes népek pozitív önképének alapját egy-egy ősi legenda képezi, amely a térség benépesítésének eredetét őrzi. A Tündér Mirinkó és táltosnyula által létrehozott Mirinária keletkezéstörténete mindegyik nép legendáriumában más variációban, a saját kulturális közegükbe ágyazva él, és a többi népcsoporttal szemben mindenki önmagát helyezi a legenda cselekményének fókuszába és pozitív szerepkörbe. Az egymástól való elszigetelődés révén a legendák variabilitásáról nincs tudomásuk az egyes népcsoportoknak – a regény középpontjából álló Prillaszári királykisasszony útjárása során épp az egyes verziók megismerése és konfrontálódása indukálja a lány identitásmódosulását. A másik népcsoportról alkotott heteroimázt a szomszédos népekre jellemző negatív sztereotipizálási eljárások alakítják, az idegenségéről azonosított másik a sajáttól való eltérés alapján artikulálódik. Ez elsősorban a jól látható külső jegyekben – eltérő öltözködés, lakhelyválasztás (például a pitykések fényűző kastélyokban, a pórok a kastélyok elhanyagolt és szűkös cselédrészein, a prémesek az erdők mélyén, a fák tetején kialakított kunyhókban élnek) – nyilvánul meg, azonban a másikról kialakított képben sokkal mélyebb gyökeret vernek a nyelvi-kulturális másság keltette előítéletek.

Az egymástól való elidegenedés egyik jól körvonalazható eleme a különböző nyelvváltozatok és beszédmódok használata. A pitykések választékosan, de gyakran patetikus szólamokat alkalmazva, modorosan társalognak, a hivatalos érintkezés frázisait érvényesítik még az intim szférában folytatott beszélgetések során is (pl. „Felséges anyám, megengedi, hogy megjegyezzek valamit?” 243.); ezzel a

nyelvváltozat-választással a fölérendelt pozíciójukat kívánják erősíteni. A pórok párbeszédeit archaizmusok járják át (pl. „Kushadjatok, lányok. Nem okos beszéd ez.” 11.), ami a falusiasságot, a vidéki-városi dichotómia szülte elmaradottságot szimbolizálja. A leglátványosabb a prémések nyelvváltozata, amely roncsolt grammatikájú, rosszul egyeztetett nyelvi elemekből áll, és a mirináriai közös nyelv idegenségéről, a közösnek választott kommunikációs csatorna sikertelenségéről, illetve az erdőben élő nép verbális kommunikációjának háttérbe szorításáról, leépüléséről tanúskodik (pl. „Móg akarta, csupasz legyen szolgálja örökre. De csupasz keze nem tud dolgozni. Háta nem erős.” 58.). A mirináriai lakók számára az adott nyelvváltozat nemcsak a beszélő életmódjáról és közösségi hovatartozásáról, hanem a műveltségéről is tanúskodik, és stigmatizáló jelleggel bír. A negatív sztereotípiagyártást tükrözi a gúnynevek kialakítása is: a prémések csupaszoknak hívják a pitykéseket, a pitykések cselédeknek nevezik a pórokat, a körkubikokat pedig fekete démonként emlegetik a prémések. A nyelvváltozatokkal szemben táplált előítéletek a másiktól való elhatárolódást szolgálják. Figyelemre méltó az Agyarból lett Sanyi, majd Sanyiból lett Agyar nyelvhasználata, aki elrabolt prémes gyerekként, a pórok közt janicsárként nevelkedve, majd a királyi kastélyban ambiciózus palotaőrként dolgozva felnőtt korára a pitykésekhez hasonló nyelvváltozatot sajátít el, és ezt akkor sem vetkőzi már le, amikor visszatál prémes identitásához. A vele ellenfélként szembenálló Prémgyilokot zavarba is ejti ezzel, hiszen felrúgja a prémésekről alkotott sztereotíp képet – „Prémbe rejtőztél, de jól forgatod a fegyvert, és szavad sem zagyva, mint azoké.” (364.) –, akik mind harcmodorukban, mind nyelvhasználatukban primitívnek minősülnek a többi nép szemében.

A saját rítusok, hagyományok közös pontként összetartják, erősítik az egyes népek önképét, és identitásképző erőként funkcionálnak: ilyen a prémések rituális tűztánca, a pitykések művészet- és szépségszeretete, a pórok szolgálalkú önfeláldozása. Ami azonban az egyik nép számára természetes és elfogadható része a közösség kultúrájának, a másik számára barbárságnak tűnik: a pórok és pitykések az emberi minőség lealacsonyításának tartva, viszolyogva tekintenek a prémések állatruházatára, míg a prémések az erdőben élés, az erdőbe tagozódás alapfeltételének tartják ezt a viseletet; a prémések felháborodnak azon, hogy a pitykések nem élelemszerzés céljából, hanem pusztán hiúságból, szórakozásból ölnek, míg az önmagukat magasabb emberi pozícióba helyező pitykések számára természetes, hogy a préméseket gladiátorharcokra tartják a királyi udvarban, a telekhatárt jelző árkokban pedig felnyársalt állatok haldokolnak azért, hogy a kerítés látványa ne csorbítsa a körülhatárolatlan telek végtelenségében gyönyörködő tekintetüket. A kulturális és értékrendbeli különbségek szülte előítéleteket tovább súlyosbítják a másikkal szemben táplált babonák és pletykák, félinformációk és torzított ismeretek, melyek végzetesen ellehetetlenítik az együttélést. A másik nép megértésében és tényleges megismerésében a legmélyebb szakadékokat a róluk szóló babonák okozzák: a fizikai munkát nem ismerő pitykések boszorkányságnak tartják a pór cselédek gyors és hatékony takarítását, gyógyítási képességét; a pórok kopogószellemnek tulajdonítják a pitykések éjszakai sétáit; a prémések fekete démonnak hiszik az aranszörű lovakon vágatózó körkubikokat. Számos konfliktus forrásaként szerepelnek a kulturális félreértések, félreértelmezések is, melyek egyre sikertele-

nebbé avanszálják az egyes népek közti kommunikációs szándékot. Jó példa erre, hogy a – csupán az aranylovakat értékelő – pitykések sértésnek tartják a királykisasszonyok születésnapjára kapott körkubik fekete lovakat, a körkubikok viszont az iker-királykisasszonyok jelét viselő ikerlovakat az aranylónál is nemesebb különlegességként szánják az uralkodó lányainak. Szintén kudarcba fullad a körkubikok segítségi szándéka az elnyomott mirináriaiakon, mivel csupán a saját nézőpontjukon keresztül képesek megítélni a másik helyzetét, és úgy kívánnak segítséget nyújtani, hogy sem kulturális, sem antropológiai ismeretekkel nem rendelkeznek a másiktól – a prémes Móg az egyik körkubik vezér szemére is hányja: „Fekete ember olyan, mint csupasz, nem kérdez, nem hallgat, nem tanul, de hiszi, tud mindent.” (309.). A kulturális félreértéseket ugyanis hallgatások és elhallgatások tetézik, amelyek a sikertelen kommunikációs kísérletek következményeként veszik körül az egymást gyanakvoan fürkésző népcsoportokat – hiányzik belőlük a másik múltjának, kultúrájának megismerési vágya, az egyes népcsoportok közötti pontjainak keresési igénye.

E bonyolult szomszédi viszonyban élő népcsoportokból a regény kiemel egy-egy képviselőt, akik a felnőtté válás küszöbén állnak – és identitáskeresésük útjára indítja őket. E szereplők feladata, hogy a személyes identitás tisztázásának szűrőjén keresztül a faji és nemzeti identitás kérdését is rendezzék. A kezdetben rögzítettnek tűnő nemzeti identitásuk ugyanis a cselekmény előrehaladtával fellazul, mivel a zárt terükből kimozdulva, az idegennek és félelmetesnek tartott másik népcsoport területére keveredve fokozatosan megtapasztalják, hogy a saját népük-ről alkotott önképük ugyanúgy torzított, mint a másik népről alkotott képük – a pitykés királykisasszony kijelenti: „Úgy érzem, minden hamis, ami eddig körül-vett”, amire a prémvezér lánya ezt válaszolja: „Prémeselek élete is hazugság.” (99.). Ennek a felismerésnek fontos állomása az, hogy a szereplők elhagyják a komfortzónájukat, saját ismert közegüket, és a népmesei énkereső útjárást szimbolizálva, földrajzi és metaforikus értelemben is idegen területekre merészkednek. A vándorlás során szerzett Sajátról és Másikról szóló tapasztalatuk a felnőtté válás beavatási folyamataként prezentálódik, melynek révén a mű a fejlődésregény műfajával is rokonítható. Mindez a történet fókuszába állított főszereplők – a pitykés uralkodónő ikerlányai, Govalinda és Prillaszári királykisasszonyok; a pór Fakó Sári; a pór-prémes Sanyi-Agyar; a prémes Móg; a körkubik Ében Hatos – narratív identitásának alakulásában is megfigyelhető. Ricoeur narratívidentitás-elmélete (Paul Ricoeur: *Az én és az elbeszélt azonosság*, ford. Jeney Éva = *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, Osiris, 1999, 373–412.) kiválóan reprezentálja a szereplőkben körvonalazódó nemzet- és kultúráképek fokozatos árnyalódását, mivel „a narratív identitás kettőssége lehetőséget nyújt az autoimázs egy részének a heteroimázs hatására történő változásra, miközben az identitás egy másik része változatlan marad” (Harasztos Ágnes: „Korszakok balálakor mindenki áruló.” *A szocialista múlt feldolgozásának imagológiai aspektusai*, Filológiai Közöny, 2016/3, 127.). A kiemelt szereplők ömagaságára, narratív identitásának alakulására erős hatást gyakorol a másik népcsoport képviselőjével való találkozás és a tőle hallott, saját népéről alkotott heteroimázs megismerése – különösen érvényes ez Prillaszári, Móg és Ében Hatos beszélgetéseire. Az egymás útjait keresztező szereplők karakterfejlő-

dését ezért a regény egyharmadától kezdve a nagy beszélgetések, kibeszélések lendítik előre, ami a korábban jellemző hallgatás, elhallgatás feltöréseként, a másik felé tett első lépés gesztusaként reprezentálódik.

A saját és idegen közelítési kísérletei mellett kiemelt pozíciót nyer a sajátban feltárandó idegenség, a sajáton belüli másság kérdésköre is. Az említett mirináriai szereplők nem illeszkednek zökkenőmentesen a saját népcsoportjukba sem, egy-egy jellemvonásuknak köszönhetően kilógnak a közösségükből, és a kirekesztés megbélyegző erejével küzdenek: Prillaszárit felelőtlennek tartja az uralkodó, mivel képtelen azonosulni a külsőségekre fókuszáló pitykés értékrenddel, Govalinda épp a külsőségekben való elmerülésből kifolyólag nem tud felnőni az uralkodói feladatokhoz (az ikerség motívuma, a tükrözés technikája szövegszerkezeti szinten is fontos szerephez jut a regényben); Mógot túlzott jószívűsége, egypréműsége és erdőszéli lakhelye miatt kintlakónak, kívülállónak titulálja a saját közössége; Fakó Sárit irigykedve kiközösítik a cselédtársai, mivel a királykisasszony felemelte őt a takarítók csoportjából; Sanyi pedig – épp janicsárként nevelkedéséből kifolyólag – egyik népcsoport tagjai közé se tud igazán beilleszkedni. A sajátból történő kiközösítés azonban a másik felé közeledés indikátorává válik, és e negatív gesztus pozitívvá változása csak azon múlik, képes-e az adott szereplő felnőni ahhoz a feladathoz, hogy elutasítsa a kulturális másság negatív értelmezésének csábításait. Az önmagukat beteljesítő legendák törvényszerűségei révén a szereplők egy része felülemelkedik az idegenségkeresés gesztusain, és elindul a másikhoz közeledés útján: a történet végére a pórok, körkubikok, pitykések és prémesek nyitottá válnak a tárgyalásra, egymás meghallgatására és közös kultúrkincsük felszínre hozására, mindehhez azonban egy óriási háború áldozataira van szükség.

A regény egyik nagy erénye, hogy nyitott zárlattal végződik, és a békülési szándék mellett nem zárja ki a hosszú távú együttműködés problematikusságát sem. A mű végén továbbra is nyitva maradnak a kérdések: vajon felülírható-e a másiktól alkotott, negatív sztereotípiákkal terhelt, hosszú időn át megcsontosodott heteroimázs, illetve racionalizálható-e a mitizálással szépített autoimázs a békés egymás mellett élés érdekében? Majoros Nóra regénye közel ötszáz oldalon át vezet ezeknek a kérdéseknek a felismerésére, és arra ösztönöz, hogy az olvasó választ keresen rájuk. Legalább önmagának. (*Móra*)

PETRES CSIZMADIA GABRIELLA

Nyelvautomata

PARTI NAGY LAJOS: *LÉTBÜFÉ*